

Dobrovits Mihály – Óze Sándor

Török hatalom és parasztság a 16. századi Dél-Dunántúlon

Írásunkban arra a kérdésre keressük a választ, hogy az 1514-ben látszólag megsemmisítő vereséget szenvedett parasztság, és a hozzá csatlakozó, túlnyomórészt a ferencesek által képviselt alsó egyház hogyan viszonyult a török hódoltság korai éveire. Mennyiben játszhatott szerepet mindez a reformáció elterjedésében. Gondolatmenetünk a következő: A török hódoltság és a katolikus Magyar Királyság hagyományos rendjének nyomában következő összeomlása tápot adhatott annak, hogy a parasztság és az alsó egyház képviselői (ferences rend elégedetlen képviselői) az új uralom alatt kíséreljék meg sikerre vinni a tizenkét évvel ezelőtt elbukott ügyet. A kialakuló reformáció rendje ennek új, az előzőnél lényegesen szervezettebb alapot adott. A török hatalom pedig értelemszerűen támogatott minden olyan ideológiai mozgást, amely egyfelől a régi keretek elvetése, s az új hatalom elismerése felé mutatott, másfelől, s ez némiképpen háttérbe is szorult a magyar történetírásban, amely az ő vallása alapján kereste volna a kiegyezés útját. A kialakuló együttműködés kezdetben jó táptalajt nyújtott a magyar nyelvű reformáció elterjedéséhez (s ez nagyban különbözött a német nyelvű reformáció hangulatától),¹ ugyanakkor az egykori alsó egyház reformátussá válása, és a sikeres reformált hittérítés jól elejét vette annak, hogy a parasztság a „kelléténél jobban” béküljön meg a török uralommal, esetleg maga is áttérjen az iszlámra. Két dolgot szeretnénk előre leszögezni. Ahogy a bogumil-ferences kapcsolatot elemezve látjuk, hogy még elmentés ideológiák is gyakran egymásba fordulhatnak. Másrészt, hogy a török (az ellene való küzdelem illetve a vele való kiegyezés) kulcsfigurája volt és maradt ennek a küzdelemnek. S ahogy a bogumilok esetében is látjuk, a „nagy narratívák” éles szembenállása korántsem jelentett átjárhatatlanságot a mindennapokban.

„Tanakodott önmagában Szelim Zoltán, mit tegyen Székesfehérvár ellen. Kémjei beszéltek neki erről és a magyar parasztok akik hozzá futottak ajándékaikkal. A császár pedig kihirdette, hogy ezek a félpogányok üljenek le, hogy mindenki üljön békében atyja örökségében a császár tökéletes hite alatt mindennap.

Hogy hallották ezt a szegény parasztok nagyon tódultak a török császárhoz Baranya és Somogy vidékéről s így más parasztok is, mindegyiküknek adott levelet a kezükbe és nagyon buzdította őket a törökök császára,

hogy ne meneküljön el egy se, hanem maradjon békében a birtokán. Végül látta a császár, hogy a magyar parasztnak olyan tökéletes a hitük, mint amilyen a rácoknak.

Mondja Szelim Zoltán császár a magyar parasztnak – hogyan kormányoztak benneteket a magyar nemesek és mágnások. – Hogy ezt a félpogányok hallották felajánlották magukat a császárnak és mindegyik elkezdte vádolni urát különféle igazságtalan intézkedések és törvényellenes kormányzásuk miatt.”² (Szerémi, 1961. 275.). – ezzel a Szerémi idézettel érzékeltethetnénk talán a legplasztikusabban a magyar parasztság és a hódoltságban megjelenő török hatalom viszonyát a hódoltság korai évtizedeiben. E szerint az idézet szerint, sehol sincs még a törökkel szemben nagyfokú autonómiát őrző, a nem hódolt országrésszel állandó kapcsolatban levő magyar paraszt és parasztvármegye képe. Ez azzal magyarázható, hogy a királyi Magyarországra betörő török maga is több berendezkedési módot próbált ki mindaddig, amíg a drinápolyi béke (1568) után ki nem alakult a magyarországi hódoltság és kondomínium egy évszázadra érvényes rendje.

A török hódoltság korának magyarországi viszonyai tehát számos alapvető vonásban eltértek a későbbi konszolidáció körülményeitől. Ennek oka nem csak a török hatalom tapasztalatlansága volt, hanem az is, hogy a hódoltságot megelőző évszázad sok esetben viharos történelmi még hosszú ideig éreztették a hatásukat a Mohács utáni Magyarországon.

Ez a korszak pedig a magyarországi reformáció elterjedésének időbeli kerete is. Magyarországon párhuzamosan zajlott le az iszlám török hatalom berendezkedése és a reformáció elterjedése. E folyamatok gyakran összekapcsolódtak. A drinápolyi békéig ennek a két erőnek mindegyike táplált magában a másikról később tévesnek bizonyult illúziókat.³ (Dobrovits-Óze, 1998.) Dolgozatunk időkeretei főként a 16. század harmincas és ötvenes éveit fogják át.

A török és a parasztság

„Ezután a Csele patak következett. Miután jó mérföldön át. Mellette hajtottunk el, a martalócok és hajdúk által veszélyeztetett úton megérkeztünk a Szekcsőnek nevezett várba és faluba. A falut magyarok lakják a várat pedig törökök és martalócok, egyébként ezekből jócskán

akad a faluban is. A magyar parasztek itt egytől egyig szabályos martalóc zsoldot húznak. A török császártól saját honfitársaikat is kirabolják....A magyarok itt mind lutheránusok, mindazonáltal durvábbak a töröknél.”⁴ (Dernschwam, 1984. 493.) – A nem e vidékre való, jószemű megfigyelő számára is nyilvánvaló volt, hogy 1552-ben az egykori Magyar Királyság déli vidékein a török hatalom és a magyar nemzetiségű parasztság viszonya mennyire bensőséges. Kérdésünk, hogy alkalmi szimbiózisról volt-e szó, vagy pedig rendszerről? Ha végigolvassuk a korszak magyar nemességének megnyilvánulásait jól látható, hogy a török szemben ellenállni kész nemesi katonaság kifejezetten félt a parasztságot és a török hatalom esetleges együttműködésétől. A parasztság kiábrándult az 1514-es vereség után. Nem véletlenül törli el a budai országgyűlés 1530-ban a röghözkötési törvényt. Ezt a határozatot 1547-ben a Ferdinánd is megerősítette.

Félve a félhold fényétől

Közhely, hogy a török uralom egyik legfontosabb játékosága az, hogy a (nyugat-) európai normáktól alapvetően eltérő keleti rend, az iszlám képviselője volt. A magyarországi vallási viszonyok kapcsán a hazai történeti irodalomban megrögzült a vallási téren toleráns, vagy még inkább közönyös, a magyarországi alattvalókat csak adót és a sorsába való beletörődést váró török hatalom képe. Ha azonban megnézzük a magyarországi török hódítás első évtizedeinek adatait, akkor éppen e kép ellenkezőjét látjuk. Végigolvassuk a korszak magyarországi közszerelőinek leveleit, szinte megelevenedik az a félelem, hogy hamarosan kiépülhetnek azok a lelki hidak, amelyek a parasztságot átsegítik a török partra. (Csányi Ákos alább idézendő leveleiben már kifejezetten egyfajta, boszniai típusú tömeges áttérés rémképe jelenik meg. A másik kísértetalak Székely (Dózsa) György, akinek mozgalmára még jól emlékeztek ebben az időben)⁵ (Óze, 1995.)

Baranyában, Boszniára támaszkodva, a településszerkezet megbomlásával nagyon hamar kialakul egy mohamedán városi, illetve városperemvidéki lakosság. Magyarországon is létrejött egy, a keresztény településhálózatot sakkáblaszzerűen megosztó török telepítési rend, amelynek legkorábbi támaszpontjai Buda, Temesvár, Pécs voltak. Ez magával hozta a török megjelenésével papjait és egyházát vesztett parasztságra nehezedő lokális nyomás megerősödését.

Jelenleg a magyarországi török hódoltság korának legkevésbé feltárt részét alkotják a magyarországi muszlim civilek. Még kevésbé ismert, hogy – a hódoltság más részeitől eltérően – számolhatunk egy muszlim paraszti réteggel is. Ennek szép műemléki emléke a török dzsámiból átalakított palkonyai templom, amelyről a szerzők személyes tapasztalatai szerint, a török kiűzése után be-

települt lakosság utódai, a mai sváb hívek nem is tudják, hogy török eredetű.⁶ (Genthon)

Telve vannak félelemmel és bűnbánattal a korszak vezető politikusaik levelei, nehogy elnyomtatása miatt áttérjen, a török mellé álljon a parasztság.

„De hoga nachákokat azal se büntesék, ha egiéb heliekről és vékekből Úfelsége puztétot. Nachákok írja mek, michoda tartománit, és falukat, meli fele, kikhez férhetnek, és kikre elekek, hoga ékesék az Zenérik. Meli dolok chak az gialoktul eshetik, és azféle istentelen dolokra, kinek azelőt enkedelme fejedelemtől adatot, pénz nélkül valókat is indéthatnak. Kivel az mi vezedelünk mérkesedik és nevelkedik, hoga inkább giülölen minket az kósék és az törökhöz édesegiek. S várom mikora következik az töröknek aból, és nem de Zigetnek, ha ű éket, puztét, és Babolchának, mint lezen dolka, mert hoga az vékek közet ezel puztát chinálna nich aba hazon”⁷ (Óze, 1995.)

Az 1547-es Pozsonyi országgyűlés a török hódítást, mint Isten büntetését egyenesen a parasztság elnyomtatásában látja, amelyet csak a szabad költözés visszaadásával lehet eltávoztatni.⁸ (Kolozsvári-Óvári, 1899.)

1551 szeptemberében Fráter György írja I. Ferdinándnak, hogy a török csábítja a parasztoakat: „Azok az emberek, akik elnyomott sorban élnek, könnyen hisznek az efféle szavaknak, pedig valójában a szabadság reményükkel a legsúlyosabb szolgálókat vesznek magukra. Ámde az ilyen átpártolásra, ha ilyen megtörténik, mi magunk adunk okot, hiszen akkora elnyomással sújtjuk a parasztoakat hogy azt az egyet kivéve, hogy nem raboljuk el feleségüket és gyermekeiket – minden kegyetlenséget mi is megvalósítunk a velük való bánásmódban, éppen ezért, ha Felsőged is jónak látja, igen alkalmas dolog lenne, az ha Felsőged is magához édesgetné a köznép lelkét, és szabadságot ígérne nekik, melyet rájuk is ki akar terjeszteni, s ha az erről szóló nyílt levelét azonnal, az első futárral az ország minden részébe szétküldené, hogy így köztudomásúvá válják az, hogy Felsőged minden karra és rendre gondot visel, s hogy így Isten is megengesztelődjék a parasztoaknak visszaadott szabadság által.”⁹ (Régi, 1979)

Lelkiség a török alatt

Az iszlám uralmának első sikere éppen abban állt, hogy nyugalmat teremtett. Ez lehet, hogy a halál békéje volt a nemesi nemzet számára, de az egyszerű népnek, nyugodt közigazgatást, a sokszor keményebb, de a kezdetekben kiszámíthatóbb adórendszert jelentett és a békét, a konszolidációt, a fellendülés lehetőségét. Mindezek hatására ezt a rendszert igazabbnak láthatja a paraszt, különösen ha azt is észleli, hogy a török tisztviselők, lelki támasz nyújtására is törekszenek. Megfigyelhető az idők folyamán egy a török uralomba való beletörődési folyamat a hódoltsági magyar parasztságnál, egyfajta

részleges kiegyezés a törökkel. Ezzel párhuzamosan jól kimutatható volt tapogatózás a török részéről is a lakosság körében, hogy a parasztságot tudatilag leválaszthatja-e a régi államtestről.

Az 1562-es évnek paraszti tudatállapotáról jegyzi fel Csányi.

„Nachákod mekbochása, hagi én eről, ki nem enkem illet bolondoskodom, mék az töbi közöt egi félelmem, kit neháni eztendővel is írtam, montam nacházkodnak, az holdolás enkedelme mek édesétete az népet. Az pór giülöli az urát. Oka is vagion, s az paraztsákba nich kitül tanulni az Istenek ikéjét, ugian azt hizik, hagi Isten emberi az törökök és jó hit üvék azért sekéti Isten. Azon félek, hagi nem futnak az török elöt, honem urakra támadnak, amint ím chak mastan is Hegesd alól mektérvén, sok helien kiáltoták. – Azért nem mernek minket felveni az urak- mond,- hagi félnek tőlünk, hagi ugian járnak, mint Zékel Giergiel, de ugian mek keli anak leni. -Az német, cheh giülöl. S ha az mienk is üldözni és üzi, kerketni foknak egiüt az törökkel.

Fokják mindani az hegieknek, hagi rejánk esenek, és elburétanak minket. Kegielmes Úristen könierülj mi rajtunk zent fiadért! Menire az Úristen nacházkodnak értéket adot, oli zolkákba, kiknek nemzetsékek levén, tizesékeket ismerik, de nachákod ismereti zerént, menire az nachákod zükséke kíváná.”¹⁰ (Őze, 1995. 495.)

Csányi leveleiben is megjelenő tudatra van kidolgozott válasz, tudati reakció a Wittenbergi teológia elemeivel összeegyeztetve, folytatva egy régi magyar szerzetesi, eschatologikus hagyományt: Isten azért bünteti a magyar népet, mert ezzel bizonyítja, – mint a zsidóknál – , hogy sajátjának tekinti őket. Ha elhagyják a vétkeket, megkegyelmez nekik és az utolsó ítélet után, mint választott nép üdvözülnek.¹¹(Őze 1991.) Nem tartjuk véletlennek, hogy ebben az időben az egész végvári vonal népessége protestánsná válik. Okát többek között a Melanchton nevéhez köthető Antikrisztus fogalom elterjedésében láthatjuk, amelyben a törököt az utolsó ítélet szörnnyének a testi Antikrisztusnak mondja, valamint azokkal az adatokkal, amelyek az alsóbb néprétegekben egy boszniai típusú iszlamizáció megindulására engednek következtetni az ország több pontján.

Melanchton tanítványa, a dunántúli védelmi vonalról származó Melius Juhász Péter, aki Debrecenben a kálvini reformáció egyházának megalapozója, talán a legbátrabban hirdeti a század 60-as éveiben a világvégét és a török Antikrisztus voltát.”¹² (Melius 1567. 209 b.). Mindezt erősíti az apokaliptikus várakozás, amely mind török és mind magyar részről Szulejmán utolsó éveiben elburjándzik, amely azután a szultán halálával és a drinápolyi békével nyugvópontra jut.

Ugyanakkor a török lakosság vallásosságát sem kerülhetjük ki a kérdés kapcsán. A Magyarországra betörő török katona ugyanis nem egyszerűen hódítónak tudta magát, hanem, ugyanúgy mint a balkáni elődei, hithar-

cosnak, egy világnézet bajvívójának is.¹³ (Fekte)

A török hatóságok gyakran túlhangsúlyozott vallási toleranciája mögött nem két egyenrangú fél párbeszéde húzódik meg. Az iszlám egyszerűen másképp kezelte a vallás és a hatalom viszonyát, mint a nyugati kereszténység. Az iszlám jogrendszer, hiába mutat területenként és korszakonként rendkívüli változatosságot, egy dologban konzekvens. Alaptételként tagadja azt, hogy létezhet egymástól független világi és vallási hatalom.

Amíg Európában Gratianus Decretai óta a kánonjog alaptétele, hogy a két kard, a világi és az egyházi joghatóság nem egyesülhet egy kézben. Az iszlám viszont konzekvensen tagadja, hogy két kadról lenne szó. Ahogy a Próféta által alapított medinai közösségben sem vált el egymástól a lelkiekben és a politikumban gyakorolt hatalom, úgy nem vált ez szét a későbbiekben sem. Az iszlám uralom legfőbb küldetése a vallás parancsolatainak érvényre juttatása a földön. Ebből következik az is, hogy (a saját logikája szerint), az iszlám politikai főségének elismertetése egyúttal egy ideológiai célkitűzés elérését is jelentette. A hódolatás tehát nem csak jogi aktus volt, hanem éppen ez teremtette meg annak az egyenlőtlen viszonynak a kereteit, amelyből az iszlám csak egy kiutat kínált, az áttérést.

Ebből következett az is, hogy a magyarországi török hatalomnak egyszerűen nem volt szüksége olyan típusú tömeges áttérítési akciókra, mint amilyenre például a magyarországi visszafoglaló háborúk során került sor az itt maradt muszlim lakosság körében. De ez korántsem jelentette azt, hogy ne tekintette volna vallási kötelességének, mintegy üdvtörténetei feladatának a szerinte leg-hitelesebb isteni kinyilatkoztatás minél szélesebb körben való elterjesztését.¹⁴ (Kunt. 1982 57.) (Jó példa erre a magyarországi uralkodóknak és főuraknak adott török oklevelek állandó formulája – *kána awáqibuhu bilkhajr* „legyen jó az életének vége”, azaz, halála pillanata érje őt muszlimként.) E folyamatok egyik természetes keretét adta az is, hogy nem csak a török állam épült fel vallási alapokon, de az iszlám vallás magától éretődően határozta meg a magyarországi török hódoltság muszlimjainak minden pillanatát is. A vallás nem csak a magyarországi keresztények mindennapjainak volt meghatározója, de a törökökének is.

A magyarországi török lakosság mindennapi élete meglehetősen ismeretlen. azt azonban tudjuk, hogy ők is rendelkeztek a mindennapi vallási élet a birodalomban másutt is jól ismert szervezeteivel. S azt is tudjuk, hogy a török tisztségviselők – különösen a hódoltság kezdeti időszakában – nem voltak közönbösek magyar alattvalók vallása iránt, sőt a kialakuló reformációt közelről követték nyomon.¹⁵ (Dobrovits Őze 1998.)

A török birodalom vallási életének sajátos, gyakran heterodox, s panteisztikus elemeket hirdető rétegének szokták beállítani a különféle dervisrendeket,¹⁶ (Kissling 1964. 81–96., Krüger 1974. 104–115.) amelyek közül a

mi esetünkben két közösség, a Magyarországon elsősorban „kerengő dervisekként” emlegetett mevlevi rend, s a janicsársággal közeli kapcsolatban álló bektasi rend említendő meg. Srećko M. Džaja kutatásai éppen arra utalnak, hogy a magyarországi török hódítás előképének, sőt anyaországának tekintendő Boszniában a dervisrendek nagy szerepet játszottak a helyi lakosság iszlám hitre térítésében, ugyanakkor, heterodoxiájuk miatt gyakran szembe is kerültek a központi hatalommal.¹⁷ (Džaja 1994. 57–58.)

A jelenlegi balkáni néprajzi irodalomban közhely hogy a Balkánon egy sajátos, irreguláris népi iszlám alakult ki, amelyben jól megférnek a kereszténységből átöröklött elemek is. A két vallás olykor közös kegyhelyekkel is rendelkezik.¹⁸ (Krasztev 1997. 145–156., Chadwik, A reformáció 1998. 338–343.) Az ilyen típusú közös kegyhelyek közül megemlíthetjük, az efezosi Mária-házat, ahol a keresztény kegyhely mellett külön imaszoba szolgál a muszlimok számára.¹⁹ A közös életforma ellenére a jelenlegi hatalomhoz közelebb álló keresztényekkel szemben a mai napig szigorúan őrzik a maguk muszlim identitását.

Hasonló helyzetet találunk a Balkánon az albánok között is.²⁰ (Kaleshi, 1975. 125–138.)

Magyarországon azonban ilyen mértékű közösködés nem mutatható ki.

A mevlevi rend nem csak egy szempontból érdekes a figyelmünkre. A magyarországi Délvidéken és Boszniában nagy szerepet játszó keresztény ferencesekhez hasonlóan ez a mozgalom is a 13. század spirituális és szociális feszültségei hozták létre. A rendalapítóról, a panteisztikus elveket való misztikusról, Mevláná Dzsáláleddin Rúmíróól hasonló legendárium maradt fenn, mint Szent Ferencről, beleértve a halaknak és madaraknak meztele-nül való prédikálást is. A párhuzamok részletes kibontására itt és most nincs lehetőségünk. Magyarországon, az általunk vizsgált területen Pécssett ismerünk mevlevi (kerengő dervis) központot. Rendházuk, a *tekke*, Pécs nevezetességének, a Tettyének névadója.

Keresztrel a félhold árnyékában

Székely (Dózsa) György hatását már említettük. Az ő esetében nem annyira a parasztvézér képe a fontos, hanem a mögötte álló ferences és pálos ideológia is, amelynek kolostorai a 16. század hatvanas éveitől működnek a dél-dunántúli területeken. Szintén közhely, hogy ezek a kolostorok adják a reformáció terjesztőinek első nemzedékét Magyarországon. E jelenség hiába közismert, adataiban mégis feldolgozatlan. A 14. század spirituális irányzata a hazánkban is ismert fratericelli áramlat ideológiája a 13. századi Pietro Olivii²¹ (Székely, 1961, 473–504., Kardos 1955 347., Tarnai 1984. 103–225.), a végítélet és a szociális egyenlőség tanait összekapcsolva eretnek az egyházi rend ellen lázító iratai Magyarorszá-

gon is hatottak. A rend iskolázott tagjai valamilyen formában a török hódítással, kötötték össze ezt az apokaliptikát. Temesvári Pelbárt prédikációi Laskai Ozsvát szövegeit elemezve Szűcs Jenő egy ilyen irányú eszmetörténeti vonulatot mutatott ki, mely ideológia a keresztetek irányítója volt és ez vezetett el a reformációig.

A Délvidéken meggyökerező obszerváns ferences ág már a 15. század derekán 25 kolostorral rendelkezik és ez az egyetlen dinamikus fejlődő rend a reformáció kezdetéig. 1448-ban függetlenedik elterjedése központjától és, kiválik a boszniai keretből és önálló magyarországi helytartóság jön létre, amely tíz örkerületre oszlott: Esztergomi, szerémújlaki, erdélyi, borosjenői, nagybányai, ozorai, sárospataki, szlavóniai, uzsaszentléleki, és a szécsényi. Egy 1509 körül keletkezett összeírás szerint 70 kolostorban mintegy 1700 szerzetes élt. Mohácsra a szerzetesek mintegy 1400-an élnek itt, amely az Alpoktól északra levő terület ferenceseknek 30%-át tömöríti. A ferencesek Bosznia felől érkeztek és a délvidéken telepedtek meg legnagyobb számban déli nemesi családok, köztük a Hunyadiak támogatását élvezték elsősorban.

A szigorú irányzat, szegénységi fogadalma, és prédikálása révén alkalmas volt a nép gondolkodásának formálására. Magyarországon további három szempont adott új funkciót a rendnek. A Délvidék szkizmatikus lakossága, a lappangó eretnek felekezetek és a török veszély. A szkizmatikusok és a török mint Krisztus keresztjének támadói együtt jelennek meg a 15. századi propagandában. A déli hadjáratok táborig papságát ezért adja a rend.²² (Szűcs 1972. 128–163., Uő. 1974. 409–435.)

A ferences obszervancia tehát kétoldali küzdelemben vált európai áramlattá, kettős arculatát tartotta meg a továbbiakban is. Mérsékelt spirituális áramlatként fellépett a konventuális rendtársak ellen, másrésztől a túlzó, szociális irányzattal szemben nyújtott védő ideológiai ernyőt. Nem véletlen, hogy az egyetemesség két kiemelkedő jelentőségű képviselője, mint Marchiai Jakab és Kapisztrán János is inkvizitorként illetve kereszties hadjárat szervezőként működött Magyarországon. Az utóbbi haldoklóként azért vitette magát a szerémújlaki kolostorba, hogy ezt a helyet, amely a legfontosabb a török ellen prédikáló délvidéki kolostor, illetve a 10 órség egyike volt, tisztelete miatt ne hagyassák el a szerzetesek.²³ (Karácsony, 1923.)

Számunkra 4 délvidéki ferences kerület a fontos.

Az *uzsaszentléleki*: Várpalota, Talad, Pápa, Szentgrót Tárnok, Egervár kolostorai tartoztak ide.

A *szerémújlaki*: Újlak, Atya, Perecske, Diakovár, Kölyüd, Kabol, Futak, Alasán.

A *szlavóniai*: Monoszló, Atina, Polyánc Szentlászló, Petróc, Remetinc, Ivanics. kolostorokkal.

Az *ozorai*: Ozora, Paks, Györgyi, Héderhely, Körös-hegy, Csákány, Séllye.

Minden kerület általában 6–8 kolostorból állt. A kolostorok Karácsony monográfiája szerint 1540-re néptelenednek el. Adatainkat így foglalhatjuk össze:

Újlak: 1535-ben még 8 szerzetes szolgált itt. 1537-ben üres. Atya: 1526-ban üres.

Csákány: 1544-ben Szentlászlai Egyed személyében guardiánt választanak, de ezután üres.

Diakóvár: nyolcan szolgáltak itt. 1535-ben Óvári Benedek, Raholczenin Ferenc, Monostori Antal, Szentlászlai Gergely Modrusi Ferenc, Bodrogi László Diákai Péter, Szalai Mihály és Kutonai Miklós élt itt. Mindannyian délvidékiek.

Futak: 1526-ban üres. Györgyi 1535-ben 15 szerzetes tartózkodik itt. A neveik kivétel nélkül délvidéki származásra utal. A rendház 1542-ben üres. Az igali kolostornak még 1516. előtt nyoma vész.

A szlavóniai kolostorokat 1537-ben, Pozsega elveszésének hírére feladják a remetinci kivételével.

Ivanics: 1535-ben 12-en laktak mind szlavóniai származású. Kabol 1526-ban üres volt.

Kölyüd: 1526-ban üres.

Körös-hegy: 1535 elején 12-en laktak itt. 1542-ben már biztos üres. Monoszló 1540 körül üres.

Paks: 1526-ban üres.

Perecske, ez a rendház Villány mellett feküdt Baranyában. 1526-ban elpusztult, 1535-ben üres volt. 1531-ben Pécsi Mihály volt a guardián Előtte Egerszegi Péter szolgált itt guardián.

Petróc: 1535-ben 11 szerzetes lakott itt, 1537. üres volt.

Polyánc: 1525-ben 14 szerzetest számlál. 1537-ben üres.

Remetinc: 1565-ig 4 szerzetessel működik.

Az *ozorai őrsgben*: Séllyén. 1532-ben Nagybárdi Györgyöt nyolc társával együtt a török megölte., ezután rendház üresen állt.

Héderhely: Bár a török az 1532-es hadjárat folyamán több szerzetest megölt 1544 elején a kolostort 17 szerzetes lakta. Az 1537-ben a kolostorhoz tartozott, mint ki-rendelt ferences prédikátor Nyéki Mátyás, akit a közeli Kálmáncsehíbe küldenek ígét hirdetőnek országos rendelet alapján a reformáció ellen. Az Ozora eleste után (1543) az *ozorai őrsgtől*, mivel az elpusztult, a szentlelkihez csatolják. Ha csak a guardiánjainak nevét nézzük is azt tapasztaljuk mint a többi kolostornál, hogy a nevek többnyire délvidékiek és ferences kultúrájú városból származnak: Atyai Péter, Szabadkai Péter, Bodrogi Péter, Salánki János, Ujlaki Ferenc, Alfalusi Mátyás. A kolostor Szigetvár ellátásához 1555 után stratégiai pontként szolgál mind a török, mind a kanizsai katonaság igyekszik megszállni. A mezővároska elnéptelenedik 1558-ban már csak egy öreg ferences és három polgár él a városban. A ferencset 4 év múlva megölik – tudósít

bennünket a kanizsai tiszttartó. 1566 után török helyőrség száll bele.

Segesd: Mariánus ferencesek lakják. Jelentős hely a középkorban. Gazdagságát mutatja az 1550-es években folyt, a patrónus Báthory család által Pettauba menekített kolostori kincsek fölötti vita, amelyet a Pekry Lajos Báthori István özvegyének férje el nem tulajdonít. György Stratégiai szempontból fontos Csányi Ákos akár 1000 katona elszállásolására is alkalmasnak tartja. Az 1555-ös hadjárat után éppen ezért nő meg a jelentősége és a ferencesek elhagyják.

Pécs: Mariánus kolostor. 1543-ig javában virágzik, amikor a török elfoglalja a várost és elpusztítja a kolostort. '531-ben hitszónoka a híres Szegedi Elek. Az 1533. évi gyűlés iderendeli örnek Segesdi Magni Antalt jeles hittudóst a váradi hittudományi iskola igazgatóját. Ismét érdemes figyelni a délvidékre utaló nevek, valamint a déli reformáció terjedését tapasztalhatjuk abban, hogy a kolostor hittudományi és szónoki téren erősítést kapott.

Kanizsa: Mariánus kolostora a pécsi őrsghez tartozik. 1533-ba még a váradi közgyűlés Terebezdi Jánost rendeli ide, ezután nincs hír róla.

Szemenye: a lendvai Bánffyok gazdag Kolostora. A család áttérése után megszűnik. Szeglak, Szencse, Varasd, Nekcse 1542-re kiürülnek.

Szerémújlak: 1526-ban üres. Tárnok Zala megye 1535-ben 14-en lagnak itt, 1565-ig működik. Vízvári István a guardián 5 társával Szentlászló 1537-ben üres. Uzsaszentlélek Tátika mellett Zalában. 1535-ben 8 szerzetes lakik itt. 1548-ban üres.

A kolostorok hatása

Mutatja a ferences névsor is a 16. század elejéről, hogy az egyes kolostorok milyen hatással voltak környezetükre. Lakóik nagy számban olyan városokból származtak, ahol szintén működött ferences kolostor. Ez nem jelentette mindannyiuk magyar voltát, mindenesetre egy magyar-szláv, esetleg német többnyelvűséget feltételezett. Jól mutatja ezt a friauli(ormosdi) kolostor esete, ahova a szentlelki őrsgnek csak az „e vidék nyelvét értő” szerzeteseit telepítette át az Ormosdi Székely családnak.

Külön kiemelendő hatása volt a bogumulizmusnak. A bogumilizmus a Balkánról: Bulgária és Bosznia felől érkezett hazánkba, és a 15. században akkor még színmagyar Szerémségben vert gyökeret. Innen sugárzott az ország belseje felé. A szerémségi és a velük szoros kapcsolatot tartó déli, főként szegedi ferences kolostorokra is hatást gyakorolt. Bálint Sándor mutatja ki Szeged kapcsán, hogy a biblikus eredetű helyi kozmológikus hagyomány duális szempontú és bogumil gyökerekre megy vissza. Ennek őrzésében a ferences obszervancia játszott szerepet. Így a ferences obszervancia, akaratán kívül, hatása alá került annak a bogumil világgépnek, amellyel

szemben fellépne.²⁴ (Bálint 1975. 30–32.)

Mivel az ellenfelet saját fegyverével kívánták legyőzni, engedményeket tettek a teremtés történet katolikus előadásában. A kánoni hagyományt nagy kedvvel egészítették ki apokrif vagy eretnek tételekkel. Nem tartható véletlennek, hogy a török hatalom a minden oldalról szorongatott boszniai bogumilokban találta meg leghamarabb iszlamizálható alanyait.

A Dél-Alföld és a Szerémség másik jelentős eretnek áramlata a huszitizmus volt. Szegedet és e területet kereskedelmi kapcsolatainak fő fészkehez a huszita biblia szülőhelyéhez Kamonchoz (A Dózsa felkeléssel végig szimpatizáló Szerémi György is innen származik.) kötik.²⁵ (Bálint 1975. 29.) A terület évszázados iszlám veszélyeztetettsége, kereskedő és katonaparaszti rétege multikulturális és multikonfeszionális jellege, gazdag ferences kolostorhálózata lehetővé tették a ferences apokaliptika szociális tanításának begyökerezését, amely Szűcs Jenő kutatásai alapján ma már bizonyítható, hogy a Dózsa féle parasztháború vezérideológiájaként hatott és a szeged-csanádi terület mellett egyik fő frontja volt a felkelésnek. A másik két front a baranyabács-bodrog-szerémi terület és a békés-bihari a zemplén-abauji voltak. Ezeken a területeken helyezkedett el javarészt az obszerváns ferencesek mintegy 70 kolostora. Ugyanezen helyeken indul, először Mohács után a reformáció, melynek első vezetői szintén ezekből a kolostorokból kerülnek ki.²⁶ (Szűcs 414)

Kis proszopográfia

Érdemes itt megvizsgálunk azoknak egykori ferenceseknek az életútját, akik a későbbiekben a reformáció első nemzedékét adják a németajkú városok kivételével.²⁷ (Zoványi 1977., Szakály 1995. 10.)

Osorai Imre:

Osoráról származik, katolikus papi pályára készül, szerzetes volta is feltételezhető, a ferencesek által kedvelt Krakkói egyetemen tanul. Majd Wittenbergből tér haza és reformátorként működik az 1530-as években Békés-Bihar-Zaránd megyében, a Drágffyak pártfogásával vitairatot jelentet meg az Antikrisztus ellen, amelyben a katolicizmussal szemben már a török is veszélyként szerepel.

Dévai Bíró Mátyás(1500–1545):

A rend tagja. Budai és krakkói tanulmányévek után a valamikor szintén ferences szerzetes, katona érsek, Tomori István udvari papja majd Wittenbergben tanul, innen a reformáció híveként tér haza. A következő években Kassán, Budán, Pozsonyban, Sárváron, Váradon fordul meg. Nádasdy Tamás, Perényi Péter, Drágffy Gáspár, Serédi Gáspár környezetében. 1545-ben hal meg, mint debreceni lelkész.

Abádi Dinper Benedek:

1533-ban Krakkóban tanul, majd 1535-ben a

sárvárújszigeti nyomdában Dévai Orthographiájának nyomtatója. Nincs adatunk ferences, sem délvidéki múltjáról, de wittenbergi képzése 1543–44 után Szegedre megy, ahol rögtön a ferencesekkel kerül vitába, melyet a török főhatóság javára dönt el. Az eset azt sejteti, hogy mind a ferencesekkel, mind a törökkel kapcsolatban rendelkezett már ismeretekkel.

Sztárai Mihály(? 1575):

Drávasztáran születik. Ferences szerzetesként Padovában tanul. 1544-től Laskón már a reformáció híveként lép fel. Baranyában, Szlavóniában, Tolnán működik. A hódoltság mellett Gyulán működik még Kerecsényi László kapitánysága alatt, majd Sárospatakon a Perényi udvarban és életét a pápai katonák papjaként fejezi be.

Gálszécsi István(?1543):

Ferences szerzetesi Iskoláztatás után 1524-ben Bécsben, 1527-ben Krakkóban találjuk. Majd 1528-ban itthon a ferences kultúrájú Abaujszántón működik. Ekkor még valószínűleg szerzetesként. 1542-ben üzi el Abaujszántó lakossága a ferenceseket. 1533-ban Wittenbergben van, majd Gálszécsen és Gyulán prédikátor. Megjegyzendő, hogy Gyula eredetileg szintén ferences központ volt.

Batizi András(1510?):

Itthon Abaujszántón. Gálszécsi tanítványa, hatására 1528–30 között tér át még a ferences időben. Majd Satoraljaújhelyen és Szikszón él. 1542-ben Wittenbergbe megy. 1544-ben Tokajban, majd Szatmár vidékén működik

Kopácsi István:

Neve alapján délvidéki, ferences szerzetes a szántói kolostorban. 1535-ben, Bécsben, 1542-ben Wittenbergben tanul. Időközben Siklóson tanít. Erdődön, Nagybanynán, majd Sárospatakon a Perényiek szolgálatában vállal lelkészi állást. Itt, majd a helvét irányhoz csatlakozása után a gömör-kishonti egyházmegyében lesz esperes. 1568 körül hal meg.

Szkhárosi Horvát András:

Neve alapján délvidéki. A váradi ferences kolostor tagja. 1542–49 között Tálya reformátora. Erős szociális tartalmú katolicizmus ellenessége a török veszély apokaliptikájával párosul.

Meliusz Juhász Péter (1536–1572):

A ferences kolostorral bíró Horhiban született Somogy megyében. Tolnán, majd a sárvári Nádasdy udvarban tanul. 1556-ban Wittenbergben találjuk. Vágssellyén működik, majd Debrecenben a helvét egyház megalapozója.

Szegedi Kis István (1505–1572):

A szegedi ferences iskolából indul, az ugyancsak ferences központú Gyulán illetve Lippán tanítóskodik. 1535-től Bécsben illetve Krakkóban tanul, illetve 1543-tól Wittenbergben. Csanádon, majd Gyulán tanít. Majd Cegléden, Mezőtúron, Temesváron fordul meg. 1552-től Tolnán, majd Laskón és Kálmáncsehiben irányítója a

Dél-Dunántúl protestánsainak. 1561–63 között török fogságot szenved. Püspökké választják, majd Ráckeven él. Európai jelentőségű teológiai munkájában, a Loci communesben idéz Bonaventurától, amely ferences iskolázatásának emléke.

Szegedi Lajos (? 1587):

Szegedi születésű. Ferences szerzetes. 1525-től Krakóban tanul, majd 1541-től Székesfehérváron, majd Bécsben tanít. Majd Krasznára, Désre, Kolozsvárra, Tordára kerül. A felekezeti váltások során végül unitárius lesz.

Szegedi Gergely (? 1566):

Szegedi születésű. 1556-ban Wittenbergben van. 1557-től Debrecenben működik. A debreceni reformáció irányítójaként erős török veszélytudatot is hirdet.

Szegedi Lőrinc:

Szegedi ferences iskolázatás után a veszedelem előtt 1551-ben. Kassára menekülnek, innen megy Wittenbergbe. Theophania című munkája révén híresül el.

Tövisi Mátyás (? 1551):

Neve alapján a jelentős Ferences kolostorral bíró város szülőltje. 1545–48 között Tolna reformátora. Nevén kívül semmit nem tudunk róla. 1446–49-ben Wittenbergben tanul. Majd ismét Tolnán működik.

Eszéki Szigeti Imre:

Eszéki születésű. Jól beszéli a horvát nyelvet. A tolnai iskola reformátora a 30-as években. 1544-ben innen megy Wittenbergbe, majd Kálmáncsehibe majd Vörösmartra. 1549–1552 között a tolnai iskolát irányítja.

Eszéki István:

Sztárai utódja 1558-tól Tolnán. 1565-ig. 1557-ben Wittenbergben tanul.

Szeremélyi Mihály:

Neve alapján szeremségi. Az első aki a 1544-ben években Kanizsán biblikus éneket ír a reformáció szellemében.

Siklósi Mihály:

Neve alapján a ferences kolostorral bíró perényi birtokról származik. 1529-ben Iratkozik be a wittenbergi egyetemre. 1540 körül Sátoraljaújhelyen, majd Siklóson hirdeti az igét. 1547-től Sárospatakon tanít. A városban mindkét ferences vonulatnak volt kolostora.

Kálmáncsehi Sánta Márton (15. század vége 1557):

A jelentős ferences kolostorral bíró dél-dunántúli mezővárosból indul. A ferencesek által közkedvelt krakkói egyetemen 1525-től a magyar bursa vezetője. 1538-tól gyulafehérvári kanonok. Mezőtúron majd, Sátoraljaújhelyen működik, majd debreceni lelkész.

Benczedi Székely István(? 1563):

Ferences szerzetesként Iratkozik be a krakkói egyetemre 1529-ben. 1538-ban Szikszón, majd a valamikori ferences kolostorral bíró Szántón Olaszliszván, Göncön működik. Tanulmányévei után adja ki világkrónikáját, mely erős katolicizmus ellenessége mellett török ellenes is, a melanchtoni kettős Antikrisztus tanát vallja.

Huszár Gál (? 1575):

Neve után a délvidéken szolgáló teljesítő katona családból származik.

Katolikus pap, talán szerzetes is, adataink 1554-es óvári működésétől vannak. Bécsben, Kassán, Komáromban, Debrecenben, Nagyszombatban, működik mint lelkész és nyomdász. Komjátiban udvari pap a Forgách családnál. Életét a pápai katonák papjaként fejezi be 1575-ben.

A névsor néhány név eltéréssel megegyezik azzal, amelyet Szakály Ferenc, állított össze 17 névből azon nevekből, akik mezővárosi származású, vagy működési helyük voltak. Kimaradt, Bia Gáspáré, Dézsi Andrásé, Radán Balázsé nevük alapján sem déli származásuk, ám ferences iskolázatásuk sem a rendben való szereplésük nem mutatható ki, még akkor sem, ha az utolsó kettő Debrecenben viselt papi hivatalt a 40-es 50-es évek fordulóján (a 30-as évek végén még működött a mariánus kolostor). Az utóbbit Beregszászon egy katolikus hívő lövi le, amiért a protetáns város ekkorra számolja fel a mariánus kolostort (1553). Kimaradt Farkas András neve, aki katolikus papból lett 1531-es krakkói iskolázatása után a reformáció híve, 1538-as énekén kívül azonban biztos adataink nincsenek róla.

A korai reformátorok névsorából azonban így is kiderül, hogy mindannyian olyan környezetből származtak, ahol ferences rendházak működött, vagy maguk is ferencesek voltak. A ferences befolyás a század 40-es évekig meglévő kolostorok miatt az 50-es, legfeljebb a 60-as évek reformátor nemzedékére lehetett hatással. A 30-a 40-es évek harcai sok esetben a délvidéken folyó ferences szerzetes illetve „aposztata” harcnak is felfoghatóak, bizonyítják ezt azon adatok, melyek generális zsinatok által a későbbi reformációs színhelyekre például Kálmáncsára, Pécsre, Dévára vezényelnek hitszónokokat, ferenceseket ferencesek ellen. Vaskaszentmárton 1550-es hitvitája után a papi nötlenség és a szentek közbenjárását török tiltása ellenére is prédikáló barátot kénytelen büntetni a mohamedán hatóság. Tolnán a ferences baráttal vív harcot Sztárai Még Szegedi Kis ellenfele Ráckeven is raguzai származású görög ferences.

A 22 névből 5 kivételével déli a török által feldúlt, vagy veszélyeztetett területről származtak. Olyan vidékről, ahol hagyományaikban, a ferences ideológiában és személyes vagy családi tapasztalataikban az elmúlt 150 év török háborúi jelentették életük központi szervező kérdését, kihívását. Erre kellett engesztelhetetlen, vagy kiegyező álláspontot kialakítani, de mindenképpen foglalkozni kellett vele.

A korai reformátorok a Szűcs Jenő által kiemelt lakóhelyekről jöttek kivétel nélkül, amely törzsterületei voltak a Dózsa-féle felkelésnek. A ferences kolostorhálózat mellett megfigyelhető a két Perényi birtoktest a siklósvalpói és a sáros-abaúji között az összeköttetés, amely kapcsolatot mutat a népi és a főurak által terjesztett re-

formáció eddigi két egymást nem feltételező elmélete között.²⁸ Horváth 1961., Klanicay, 70–88, Szakály 1995.)

A harmadik szempont, amely eddig még nem igen jelent meg a reformáció történet irodalmában, amely a végvári katonaság szerepét hangsúlyozza, a reformátor életrajzokban a ferences kolostorokat is magukba foglaló végvárakkal tűnik fel, egyben erősíti azt a nézetet, hogy a reformáció igehirdetői mindenképpen foglaljanak állást a török kérdésben. Ilyen várak például Gyula, Pápa, Eger, Várad, Szigetvár (Kálmánca) Kanizsa, Ozora, Segesd, és ezek parancsnokai a nagy reformációt támogató családok főúri-katonai udvarai, mint az Enyingi-Török, Perényi, Nádasdy, Báthori-Drágffy, Zrínyi, Kerecsényi, Ormosdi Székely, Lendvai Bánffy stb. festenek egységes képet a reformáció elterjedéséről.

Számunkra tehát a reformáció elterjedése a magyar etnikumú területeken nem elsősorban főúri, vagy a jellegzetes mezővárosi településszerkezet kereskedelmi funkciójával indokolható. Mint a névsor kapcsán elmondtuk a folyamat központi szervező erejének a törökhöz való viszonyt tartjuk és a délvidéki reformációt is többek közt ennek függvényében, egy erre adott válaszként elemezhetjük. Ezért jut nagy szerephez a Szűcs Jenő által, a 15. századvégén elemzett ferences rend. Ezt

egészíti ki földesúri hatalom és a paraszti-mezővárosi önkormányzatiság ellentétpárja, illetve azok a gazdaságtörténeti adatok, amelyek a szerepét, nem egymással szembeállítva, hanem egymást feltételezve szeretnénk kezelni.

A török megjelenése után összeomlott az a másfél évszázados propaganda, amely a törököt az ősi ellenségként aposztrofálta, azonosította a gonosszal, a végítélet népevel, akinek nyomában jár a pusztulás. A török nem üzte el a meghódolt keresztény parasztot, sőt meghagyja saját gazdasági, kulturális rendjében. Az 1514-es vereség, megtorpant felívelés után a délvidéki mezővárosi parasztpolgár elit meglepetéssel tapasztalja a török engedékenységet.

Az új hatalom ezeken túl megpróbálkozott a népességet az iszlamizáció irányába vivő hidak kiépítésével is, a ez törekvés pedig egy egész Európára jellemző lelki bizonytalanság idején éri őket, amelyet súlyosbított Magyarországon, hogy a török megszállás után szétzilálódott a katolikus egyházszervezet, továbbá a parasztság és ezzel együtt a főként a ferencesek által befolyásolt népi egyház egy döntő vereség után találkozott ezzel a kihívással. A protestantizmus hamar felismeri a veszélyt, és az 50-es évek közepétől elutasítja a török államhoz való ideologikus közeledést.

Jegyzetek:

- ¹ A Magyarországi németajkú városok reformációja hamarabb jelentkezett különböző okoknál fogva, mint a magyar ajkúaké, például a délvidéken. Itt jóval mohács után inkább csak a 30-as 40-es években jelentkezett.
- ² Szerémi György: Magyarország romlásáról. Bp. 1961. 275. Monumenta Hungarica V.
- ³ Dobrovits Mihály-Őze Sándor: Melanchton és a hódoltságkori reformáció Iszlámképe. Lelkipásztor 1998. március-április.
- ⁴ Dernschwam Hans: Törökországi útinapló. Közreadja Tardy Lajos Budapest. 1984, 493.
- ⁵ 500 magyar levél, Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz. 1549–1562. Közreadja Őze Sándor. Budapest. 1995. Bevezető tanulmány.
- ⁶ Genthon István: *Magyarország műemlékei I.* (Budapest
- ⁷ Őze i.m. 471.
- ⁸ Kolosvári Sándor, Óvári Károly: 1000–1526. évi törvénycikkek Corpus Iuris Hungarici, I. Budapest 1899,
- ⁹ Régi magyar levelestár (16–17 század) 9. 103–104.
- ¹⁰ 500 magyar levél: 495.
- ¹¹ Őze Sándor: „Büneiért bünteti Isten a Magyar népet”. Egy bibliai párhuzam vizsgálata a 16. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján. Budapest 1991. Bibliotheca Humanitatis Historica a Museo Nationali Hungarico Diegesta.
- ¹² Melius: Szent János Jelenései. Várad 1567. 209 b.
- ¹³ Fekete Lajos: *Törökök és magyarok, két világnézet bajvivői.* Budapest
- ¹⁴ Kunt, Metin: Transformation of *Zimmî* into *Askerî*, in: Braude, B.-Lewis, B.: *Christians and Jews in the Ottoman Empire* New York-London 1982, 57
- ¹⁵ Dobrovits-Őze: *i.m.*
- ¹⁶ Kissling, Jans Joachim: Das islamische Derwischtum als Bewahrer volksreligiöser Überlieferung, *Beiträge zur Volkstumforschung XIV* (1964: *Religiöse Volkskunde*), 81–96. Krüger, Eberhard: Vom Leumund der Derwischen, in: Majer, Hans Georg (Hsg.) *Islamkundliche Abhandlungen* (München 1974), 104–115
- ¹⁷ Srećko M. Džaja Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina (München 1994), 57–58.
- ¹⁸ A kereszténység és az iszlám népvallási szintű együttműködésére saját terepgyakorlatai alapján jó példát szolgáltat: Krasztev Péter: Az ikonos türbe, in: Krasztev Péter: *Mitosz, semmi más* (Budapest 1997),: 145–156. Irodalmi adatokat idéz: Chadwick, Owen: *A reformáció* (Budapest 1998), 338–343

- ¹⁹ Dobrovits Mihály saját tapasztalata, 1984 szeptemberéből.
- ²⁰ Kaleshi, Hasan: Das türkische Vordringen auf dem Balkan und die islamisierung – Faktoren für die Erhaltung der ethnischen und nationalen Existenz des albanischen Volkes, in: Bartl, Peter – Glassl, Horst (Hrsg.) *Südosteuropa unter dem Halbmond*, (München 1975), 125–138.
- ²¹ Székely György: A Dózsa parasztháború ideológiájához. Századok 95. (1961). 473.504., Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora. Budapest. 1955 Bp. 347., Tarnai Andor: A magyar nyelvet írni kezdik. Budapest 1984. 103–225.
- ²² Szűcs Jenő: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúságai. Levéltári Közlemények 43. (1972). 128–163. passim... Szűcs J.: A ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és a reformáció háttérében. Irodalomtörténeti Közlemények. 78. (1974.) 409–435.
- ²³ Adatainkat a továbbiakban Karácsonyi János Szt. Ferencz Rendjének története Magyarországon 1711-g I-II. című munkájából vesszük. Bp. 1923–1924.
- ²⁴ Bálint Sándor: Szeged Reneszánsz kori műveltsége. Budapest. 1975 30–32.
- ²⁵ U.o. 29.
- ²⁶ Szűcs: i.m. 414.
- ²⁷ Az adatok túlnyomó részét Zoványi Jenő Egyháztörténeti lexikona alapján állítottuk össze az azóta előkerült adatok közlésével. Ez utóbbiakat egy más szempontú vizsgálat kapcsán közli Szakály Ferenc Mezőváros és reformáció Budapest. 1995.10.
- ²⁸ Horváth János a reformáció jegyében. Budapest 1961., Klaniczay Tibor: Reneszánsz és barokk. 70–88. Szakály im.

Irodalom:

- Bálint 1975. = Bálint Sándor: Szeged Reneszánsz kori műveltsége. Budapest. 1975, 30–32.
- Chadwick 1998. = Chadwick, Owen: *A reformáció* (Budapest 1998), 338–343.
- Dernschwam 1984. = Dernschwam Hans: Törökországi útinapló. Közreadja Tardy Lajos Budapest. 1984, 493.
- Dobrovits-Öze 1998. = Dobrovits Mihály – Öze Sándor: Melancthon és a hódoltságkori reformáció Iszlámképe. Lelkipásztor 1998. március-április.
- Dzaja 1994. = Dzaja Srećko M. Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina (München 1994), 57–58.
- Fekete = Fekete Lajos: *Törökök és magyarok, két világnézet bajvívói*. Budapest
- Genthon = Genthon István: *Magyarország műemlékei I.* (Budapest) 1959. 236.
- Horváth1961 = Horváth János a reformáció jegyében. Budapest 1961.
- Kaleshi 1975. = Kaleshi, Hasan: Das türkische Vordringen auf dem Balkan und die islamisierung – Faktoren für die Erhaltung der ethnischen und nationalen Existenz des albanischen Volkes, in: Bartl, Peter – Glassl, Horst (Hrsg.) *Südosteuropa unter dem Halbmond*, (München 1975), 125–138.
- Karácsony 1923. = Karácsonyi János Szt. Ferencz Rendjének története Magyarországon 1711-g I-II. című munkájából vesszük. Bp. 1923–1924.
- Kardos 1955. = Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora. Budapest. 1955 Bp. 347.
- Kissling 1964. = Kissling, Jans Joachim: Das islamische Derwischtum als Bewahrer volksreligiöser Überlieferung, *Beiträge zur Volkstumforschung XIV* (1964: *Religiöse Volkskunde*), 81–96.
- Klaniczay = Klaniczay Tibor: Reneszánsz és barokk. 70–88.
- Kolosvári-Óvári 1899. = Kolosvári Sándor – Óvári Károly: 1000–1526. évi törvénycikkek Corpus Iuris Hungarici, I. Budapest 1899.
- Krasztev 1997. = Krasztev Péter: Ikonos türbe, In: *Mitosz, semmi más* (Budapest 1997), 145–156.
- Krüger 1974. = Krüger, Eberhard: Vom Leumund der Derwischen, in: Majer, Hans Georg (Hsg.) *Islamlundliche Abhandlungen* (München 1974), 104–115.
- Kunt 1982. = Kunt, Metin: Transformation of *Zimmî* into *Askerî*, in: Braude, B.-Lewis, B.: *Christians and Jews in the Ottoman Empire* New York-London 1982, 57.
- Melius 1567. = Melius: Szent János Jelenései. Várad 1567. 209
- Öze 1995. = 500 magyar levél, Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz. 1549–1562. Közreadja Öze Sándor. Budapest. 1995. Bevezető tanulmány.
- Öze 1991. = Öze Sándor: „Büneiért bünteti Isten a Magyar népet”. Egy bibliai párhuzam vizsgálata a 16. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján. Budapest 1991. Bibliotheca Humanitatis Historica a Museo Nationali Hungarico Diegesta.
- Régi = Régi magyar levelestár (16–17 század. század) 9. 103–104.
- Szakály 1995. = Szakály Ferenc Mezőváros és reformáció Budapest. 1995.10.
- Székely 1961 = Székely György: A Dózsa parasztháború ideológiájához. Századok 95. (1961). 473.504.
- Szerémi 1961. = Szerémi György: Magyarország romlásáról. Bp. 1961. 275. Monumenta Hungarica V.

Szűcs 1974. = Szűcs J.: A ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és a reformáció háttérében.. Irodalomtörténeti Közlemények. 78. (1974.) 409–435.
 Szűcs 1972. = Szűcs Jenő: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúságai. Levéltári Közle-

mények 43. (1972).128–163. passim...
 Tarnai 1984. = Tarnai Andor: A magyar nyelvet írni kezdik. Budapest 1984. 103–225.
 Zoványi = Zoványi Jenő: Egyháztörténeti lexikon. Budapest 1977.

Türkische Macht und Bauerntum im südlichen Transdanubien des 16. Jahrhunderts

Die Studie sucht Antworten darauf, welche Rolle der untere Klerus der Franziskaner im ungarischen Südland während der frühen Reformationszeit spielte und in welchem Verhältnis dieser zur türkischen Obrigkeit stand. Die Studie zeigt und beweist, dass der Franziskanerorden bereits in den Jahren vor dem Bauernkrieg, nämlich 1514 im ungarischen Südland aktiv missionierte und auch nach der Niederschlagung des Bauernkrieges dort verblieb. Trotz der Liquidierung des Klostersnetzes der Franziskaner im ungarischen Südland, wurden zahlreiche ursprüngliche Franziskanermönche zu Predigern der ersten Welle der Reformation. Jene alte, franziskanische, türkenfeindliche Einstellung blieb immer grundlegendes Element dieser Richtung der Reformation. Sie weicht somit von der deutschen und städtischen Reformation in Ungarn ab. Die andere Seite betrifft das Verhalten der türkischen Macht. Mit dem Beginn und Ausbau der türkischen Macht brach die mehr als anderthalb Jahrhunderte dauernde Propaganda über die Türken zusammen. Es zeigte sich, dass die türkische Macht keine dämonische

war, und – wenigstens am Anfang ihrer Herrschaft – konnte sie den Bauern bessere Bedingungen sichern, als die auf den königlichen Gebieten verbliebenen Landesherren. Die in die Kämpfe um die Grenzfestungen verwickelten Adligen befürchteten somit zurecht, dass die Bauern türkisch werden würden. Diese Befürchtungen waren Auslöser für die Streichung der Gesetze von 1514 (durch den Herrscherwechsel zweimal, nämlich 1530 und 1547 eingetragen). Die türkische Macht war, die Anfänge ausgenommen, parteiisch für die sich entwickelnde Reformation. Sie kalkulierte, dass somit – ausserhalb ihrer Politik – eine geistige Brücke zu dem ihr huldigenden Volk geschlagen werden könnte, welche, wenngleich auch nicht zum Islam führt, so doch als balkanische Analogie ein Notbündnis gegen den Katholizismus für eine gewisse Zeit hätte sein können. Die Reformation selbst verlief jedoch in die entgegengesetzte Richtung, denn neben der Verkündung, sich der türkischen Macht zu fügen, versperrte sie den Weg zur Identifizierung mit ihr.

Übersetzt von Holléné Houben Katrin